

Kur'an-ı Kerim'e göre gaybı bilmek Allah'a ve O'nun bildirdiği peygamberlere mahsustur (Âl-i İmrân 3/179; el-Cin 72/26); dolayısıyla kesbî olarak gaybın bilinmesi mümkün değildir. İslâm dini Câhiliye döneminden kalma pek çok kehanet ve fal çeşidi gibi remili de yasaklamıştır. Buna rağmen insanlardaki gaybı bilme merakını ve istikbalde meydana gelecek olayları önceden öğrenme arzusunu istismar eden bazı kişiler diğer fal çeşitleri gibi remili de ısrarla sürdürmüş ve günümüze kadar gelmesine yol açmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, II, 47; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 874; Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), V, 374; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 426-428; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 360; *Keşfü'z-zunûn*, I, 912-913; Nâbî, *Hayriyye* (nşr. İskender Pala), İstanbul 1989, s. 105-106; Siddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ülûm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye), II, 304; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 783; Toufic Fahd, *La divination arabe*, Paris 1987, s. 196-204; a.mlf., *"Khatt", EI²* (İng.), IV, 1128-1130; Abdülfettâh et-Tûhî, *el-Uşûl ve'l-uşûl fî 'ilmi'r-reml*, Beyrut 1412/1992; İlyas Çelebi, *İslâm İncasında Gayb Problemi*, İstanbul 1996, s. 46-47; J. M. Greer, *Earth Divination Earth Magic: A Practical Guide to Geomancy*, Minnesota 1999, s. 3-5; E. Savage-Smith, "Geomancy", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, s. 53-55; a.mlf., "Geomancy in Islamic World", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures* (ed. H. Selin), Dordrecht 1997, s. 361-363.

İLYAS ÇELEBİ

REMİZ

(الرمز)

Dolaylı anlatım biçimlerini ifade eden bir terim.

Sözlükte **remz** "işaret etmek, işaret suretiyle bir şey anlatmak; işaret, sembol, nişan, üstü kapalı anlatım" mânalarına gelir (*Lisânü'l-Arab*, "rmz" md.; *Tâcü'l-arûs*, "rmz" md.). Kur'an'da bir yerde geçen remiz kelimesi (Âl-i İmrân 3/41) "dudak, baş veya elle işarette bulunmak" anlamındadır (Mâtürîdî, I, 300). İbn Reşîk el-Kayrevânî remzin gerçek mânasının "anlaşılmayacak derecede gizli söz, fısıltı" demek olduğunu ve "işaret" anlamının buradan doğduğunu söyler (*el-Umda*, I, 521). Remiz belâgatta kinaye ve işaret türü olarak kullanıldığı gibi edebiyatta ima, telmih ve muamma türü çerçevesinde dolaylı anlatım ve iletişim biçimlerini ifade eden kapsamlı bir terimdir. Gerek İbn Reşîk gerekse Ebû Ali el-Hâtîmi'nin, işareti "bir duygu ve düşünceyi ona

mevzu olmayan başka lafızlarla ifade etmek" şeklinde telakki ettikleri anlaşılmaktadır. Bu mânada işaret kinayeyi hatırlatan bir kavram şeklinde görünüyorsa da ondan farklıdır (bk. KINAYE). İbn Reşîk işaretin bir alt kategorisi saydığı remze örnek olarak şu dizeyi vermiştir: *"عقلت لها من زوجها / مع الصبح أو مع جنح كل أصيل"* (Diyet ödedim ona kocasının kan bedeli olarak çakıl taşı saymakla / Her sabah ya da her akşam üstü). Burada "çakıl taşlarını saymak" ifadesiyle, bu eyleme sebep olan "keder ve hüzne boğulmak" anlamına remzedilmiştir, çünkü üzülen kişi can sıkıntısından bu tür eylemlere başvurur. Kuzeybatı Afrikalı belâgat müellifleri de remzi muammanın bir alt kategorisi sayar. Sekkâkî ekolüne göre remiz kinayenin bir alt kademesi niteliğinde dolaylı anlatım türü olup bir şeyi kendisini değil alâkalısını zikrederek anlatma biçimidir. Bu çerçevede "geniş omuzlu" (güçlü), "küçük başlı" (kuş beyinli) ve "temiz uçurlu" (iffetli) kinayeleri remze örnek olarak zikredilir (Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, s. 262-263). "Gündüzün iki ucunda ve geceye yakın saatlerde namaz kıl" âyetinde (Hûd 11/14) "gündüzün iki ucu" ile öğle ve ikindi, "geceye yakın saatler" ile de sabah, akşam ve yatsı olmak üzere beş vakit namaza remiz ve işaret edildiği belirtilir (Ahmed Matlûb, s. 499).

Sözlü ve Yazılı Remizler. İbn Vehb el-Kâtib *el-Burhân* adlı eserinde (s. 137-138) remzi "bilgi iletişiminde faydalanan şifre dili" anlamında kullanmıştır. Bu ise mesajı başkalarından gizlemek amacıyla sadece konuşanla konuşulanan yahut gönderenle gönderilenin anlayacağı şekilde kelime veya onları oluşturacak harflerin her biri için kuşlarla diğer hayvanlar veya cansız nesnelerden bir ismin belirlenmesiyle olur. Şii mezhebine mensup olan İbn Vehb Kur'an'da İslâm tarihinin büyük hadise ve inkılabları, kraliyet ve hilâfetlerin süreleri ve çıkacak fitneler gibi önemli olaylara işaret eden remizlerin bulunduğunu, hurûf-ı mukattaalarla "ve't-tîn, ve'z-zeytûn, ve'l-fecr" gibi yemin ifadelerinin birer remiz olduğunu belirtir; bu arada Hz. Ali'nin geleceğe dair birçok şeyi bildiğini ileri sürer. İbn Vehb anılan eserinde ve Ebû Hâtîm er-Râzî *A'lâmü'n-nübüvve* adlı kitabında kadim filozofların, hikmetin ehil olmayan elere geçmesini önlemek amacıyla söz ve eserlerinde remiz dilini kullandıklarını, peygamberlerin geleneğine uyararak işâri mânalar taşıyan özlü sözler ve hikmetli deyişler ortaya koyduklarını, onların sözlerinden

birçoğunun remiz, lugaz ve muamma türünden olduğunu, Eflâtun'un sözlerinin çoğunda sembolik anlatımın tercih edildiğini, Aristo'nun da örtülü bir dille başvurduğunu belirtir (*a.g.e.*, s. 137; Kraus, s. 32-33, 48, 281). Aynı şekilde Hermetik külliyyatta da hâkim üslup semboliktir. İslâm'ın ilk asırlarında bu eserlerin rumuzları tercüme, şerh ve tefsir hareketleriyle çözümlere daha anlaşılır hale getirilmiştir. Bunun yanında İbn Sînâ, Sühreverdî ve İbn Tufeyl gibi İslâm filozofları soyut felsefe konularını somut bir dille anlatmak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak için alegorik öykü tarzında ortaya koydukları bazı eserlerinde remzî üslûba başvurmuşlardır.

Filî Remiz. Bu yöntem iletişimde kelime ve sözlerin yerine eylem ve davranışların bazı anlamlar telmih eden birer remiz ve işaret olarak kullanılmasıdır. Özellikle diplomaside ve hediyeleşmelerde tarafların birbirine gönderdiği nesneler bazı anlamları simgeler. Ebû Hilâl el-Askerî şu anekdota yer verir: Anberoğulları'ndan bir kişi Hanzaleoğulları'na esir düşer. Esir, Hanzaleoğulları'nın kendi kabilesine baskın yapacağını anlayınca Anberoğulları'na bir hanzale (ebûcehil karpuzu), içi kum dolu ve içi diken dolu iki kese gönderilmesini sağlar. Bunlarla kum gibi çok ve silâhlı Hanzaleoğulları'nın baskın yapacağı mesajının verildiğini anlayan kabilesi hemen yurtlarını terk ederek bir katliamdan kurtulur (*Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, s. 407). İlk defa Hire Kralı Nu'mân b. Münzir'in huzurunda Sa'd b. Mâlik'in asâları çarparak yaptığı hareketlerin bazı anlamlara (bir yerin kurak veya mümkün olması gibi) yorumlanmış ve "kar'u'l-asâ" tabiri şiirlerde bu olayla bağlantılı bir anekdotu hatırlatan remiz-telmih şeklinde kullanılmıştır (Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Cürcânî, s. 104-105). İbn Ebû's-Serh, *Kitâbü'r-Rumûz* adlı eserinde kadim Araplar'a ait bazı davranışların onların bâtil akîdelerinin sembolik anlatımı olduğunu açıklamaktadır. Kalkaşendî bu türü "yazıyla ilgisi olmayan remizler ve işaretler" başlığı altında ele almış, meânî ve beyân ehlinin bunlara "istiâre-i mekniyye" adını verdiğini, ayrıca "vahiy ve işaret" de denebileceğini söyleyerek diplomaside yaşanmış bir örneğe yer vermiştir: Kastilya Kralı XI. Alfonso (İntikamcı Alfonso) Mısır Memlûk sultanı Muhammed b. Kala-vun'a içinde bir kılıç, tüfek şeklinde bir elbise, tabuta benzeyen bir divan olan hediye paketi göndermiş ve bununla, "Seni bu kılıçla öldürür, bu giysiyle kefenler ve bu tabuta koyarım" demek istemiş, İbn

Kalavun da siyah bir ip ve bir taş yollayarak onun bağlanması veya taşlanması gereken bir köpek olduğunu anlatmıştır (*Şubhu'l-a'sâ*, IX, 250). Yine Kalkaşendî şöyle bir olay nakleder: Timur ve askerlerinin Suriye beldelerini işgal ettiği sırada Halep Krallığı'ndan Memlük Sultanı Berkuk'a gönderilen bir mektupta beldelerde aslan, kaplan ve yılanlarla koca bir ejderi sürükleyen bir selin zuhur ettiği yazılmış, mektup bir süre gerçeğe hamledildikten sonra zamanla bununla Timur ve askerlerinin anlatıldığı görülebilmektedir (*a.g.e.*, IX, 251).

Kısaltma Remizleri. Daha çok baştaki harflerden oluşturulan kısaltmalar şeklinde görülen bu remizler Ortaçağ'da bazı metinlerde kullanılmıştır. Ali b. Ebû'r-Ricâl astrolojideki kısaltmalara dair *Kitâbü'r-Rumûz'u*, Ali b. Muhammed el-Yûnînî de hadis ilmindeki kısaltmalar için aynı adı taşıyan bir eser yazmış, Muhammed b. Abdurrahman el-Ukberî, *Mecma'u'l-akvâl fi me'âni'l-emşâl*'inde mesellerin alındığı kaynaklara dair otuz farklı kısaltma kullanmıştır. Başta kimya olmak üzere matematik, geometri, fizik, astronomi vb. ilimlerde eskiden beri kullanılan remizler genellikle terimlerin baş harflerinden oluşturulan kısaltmalardır.

İslâm'da ve Kur'an'da Remiz. İslâm literatüründe remiz "bir şeyin yerine geçen ve onu hatırlatan özel değere sahip somut alâmet, soyutu temsil eden özel işaret ve gösterge, anlaşılması zor kavram, duygu ve düşüncelerin anlaşılmasını sağlayacak olan somut gösterge" gibi tanımlara konu olmuştur. Allah'ın görünmezliği ihtiyar etmesi ve dinî gerçeklerin çoğunun soyut değerler niteliğinde olması, onların anlatımında dinlere ve inançlara göre değişen sembollerden yararlanma zarureti doğurmuştur. Zerdüştilik'te ve büyücülükte ateş karşı konulmaz ilâhî bir gücün sembolü, Hinduizm'de inek sütü, eti, derisi, hatta dışkıyla ilâhî lutfun simgesi olarak görülmüştür. Haç Hristiyanlığın, hilâl İslâm'ın sembolü ve amblemi olarak kabul edilmiştir. Birçok nasta anılan nitelikleriyle Allah "kutsal melik" (el-melikü'l-kudûs), insanlar O'nun kulları, Kâbe O'nun evi (Beytullah) olarak sembolize edilmiştir. Yine "arş" Selef âlimlerine göre Allah'ın tahtı, "arş üzerine istivâ" kelâmcılara göre yaratıp kenara çekilmeksizin idare, murakabe ve kontrolünün sürdüğünün simgesel dille anlatılmasıdır. Zemahşerî, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'an'da yer alan vaadlerinde, "Umulur ki kurtulursunuz, belki kurtulursunuz, belki merhamet olunursunuz ..."

şeklindeki ifadelerle yer verilmesini O'nun bir kral gibi sembolize edilmesi olarak görmektedir; çünkü kralların vaadlerinde geçen "belki" sözü kesinlik bildirmektedir (*el-Keşşâf*, I, 213). Bunlar, soyut olan Allah'ın konumunun beşer aklına somut bir şekilde yerleştirilebilmesi için zorunlu olan sembollerdir. İslâm'da ev ve bina figürü (Buhârî, "İmân", 1-2) O'nun temel sembollerinden biridir. Allah'ın birliğine iman binanın çatısı; namaz, oruç, zekât ve hac binayı ayakta tutan dört sütunla sembolize edilmiştir (krş. Aclûnî, II, 36-37). Abdestte günah işlemeye elverişli organların yıkanmasıyla abdest günahlardan vazgeçmenin simgesel anlatımı olduğu gibi namaz da bütün varlık mertebelerinin dua ve tapınmalarını sembolize eden figürleri kendinde toplamıştır. Hacda yapılan ibadet şekillerine de sembolizm hâkimdir. Hac sırasında Hacerülsved'in öpülerek veya selâmlanarak tavafa başlanması Allah'la biat tazelemeyi, Kâbe'nin çevresinde tavaf edilmesi ilâhî kanunlara boyun eğmeyi sembolize eder. Yine sa'y, hervele ve zemzem Hâcer olayını, anne sevgisini, Allah sevgisini ve ilâhî nusreti simgelemekte, Mina'da kurban kesmek Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil'i kurban etmesini, ilâhî emre teslimiyeti ve gerektiğinde Allah yolunda canını feda etmeyi anlatmakta, şeytan taşlamak da Hz. İbrâhim, Hâcer ve İsmâil'in şeytanın akıl çelmelerine uymamasını, onun vesvese ve kışkırtmalarına kapılmamalarını remzetmektedir.

Dinî gerçeklerin çoğu soyut değerler olduğundan anlatma ve anlama güçlüğü söz konusudur. Bunların anlaşılır hale getirilmesi temsil, tahyil, mesel, teşbih, istiare, mecaz, kinaye gibi lisanî ve belâgî üslûplar yoluyla somut örneklerle yani sembol diliyle başvurmakla mümkün olur. Ayrıca her zamana ve her kültür düzeyine hitap eder nitelikte olmak sembolik üslûba başvurmayı zorunlu kılar. Kur'an'daki müteşâbih âyetlere bu üslûbun hâkim olduğu söylenebilir. Kur'an mikro ve makro âlem sırlarını bu üslûpla anlatmıştır. Kur'an'da iman, küfür, şirk ve nifakın durumu ile mümin, kâfir, müşrik ve münafığın ruhî halleri ve amelleri gibi soyut gerçekler somut örnekler ve canlı anlatım üslûbuyla verilmiştir. "Işık" ve "karanlıklar" (nûr ve zulûmât) simgesi Kur'an'da yer alan temel sembollerdendir. Işık iman ve hidayet, karanlıklar ise küfür, şirk ve dalâlettir. Münafığın hali karanlıklar içinde bocalayan, sağanağa tutulmuş kimsenin (el-Bakara 2/17-20) ve kalbi hasta olan (el-Bakara 2/

10) kimsenin durumu ile, dışı düzgün, içi kof kereste (el-Münâfikûn 63/4) figürü ile somutlaştırılmış, kâfirler de kalbi ve kulâğı mühürlü, gözleri perdeli kimse figürleriyle (el-Bakara 2/7) temsil edilmiştir. Aynı şekilde yetim malı yemenin vebali (en-Nisâ 4/10), infakın sevabı (el-Bakara 2/261), riyakârlık (el-Bakara 2/264), Kur'an (Âl-i İmrân 3/103), hak ve batıl (er-Ra'd 13/17), kâfirin ameli (İbrâhîm 14/18), güzel söz (İbrâhîm 14/24-25), çirkin söz (İbrâhîm 14/26), yeminini bozan kimse (en-Nahl 16/92), müşrik (el-Hac 22/31), kâfirlerin hayal kırıklığıyla neticelenen amelleri (en-Nûr 24/39), Hz. Peygamber (el-Ahzâb 33/46), gıybet (el-Hucurât 49/12), Tevrat'ın gereğini yerine getirmeyenler (el-Cum'a 62/5) ve İslâm dini (es-Sâf 61/8) sembolik bir anlatımla dile getirilmiştir. Kur'an, soyut kavramları anlatmak için kullandığı sembolik figürleri ilk muhataplarının yakından tanıdığı nesne ve olgulardan seçmek suretiyle onların daha iyi kavramasını sağlamayı hedeflemiştir. Kur'an'da hurma lifi, hurma çekirdeğindeki hücre oyuğu (en-Nisâ 4/49, 124), hurma çekirdeği üzerindeki ince şeffaf zar (Fâtır 35/13), havada uçuşan ve ancak güneş ışığında görülebilen zerre (ez-Zilzâl 99/7-8), devenin (veya halatın) iğne deliğinden geçmesi (el-A'râf 7/40) gibi alegorik ifadelerde de (istiareler) sembolik anlatım gözlenmektedir.

Bazı müfessirler, Kur'an'da soyut gerçeklerin çarpıcı biçimde anlatılması için tarihî hakikati söz konusu olmayan sembolik ve alegorik hikâyelerin bulunduğunu ifade etmiş, onları temsil, mesel, kinaye ve târiz gibi belâgat türleriyle nitelemiştir. "Biz emaneti göklere, yere ve dağlara tekليف ettik, fakat onlar bunu yüklenmekten çekindiler ve sorumluluğundan korktular, insan ise onu yüklenmişti" meâlindeki âyet (el-Ahzâb 33/72) emanetin taşınamaz oluşunun, sorumluluğunun büyüklüğünün temsil ve tasviri olup gerçekte böyle bir arzetme ve çekinip korkma söz konusu değildir (Zemahşerî, V, 102-103). "Kıyamet gününde bütün yeryüzü O'nun avucunun içinde olacak, gökler de sağ eliyle dürülmüş hale gelecektir" âyeti (ez-Zümer 39/67) ilâhî azamet ve kudretin temsili olup Allah'ın onu avuçlaması ve dürmesi düşünülemez. Yine, "O gün cehenneme 'doldun mu?' deriz, o da 'daha var mı?' der" meâlindeki âyette (Kâf 50/30) zâhîr mâna değil cehennemin son derece geniş olduğunun hedeflendiği ifade edilmiştir (*a.g.e.*, V, 601-602). Aynı bakış açısı naslarda Allah'a nisbet edilen ve "el, göz, yukarıdan aşağıya inme, gelme" gibi yaratılmışlık

özelliği taşıyan ifadeler için de söz konusudur (bk. SIFAT; TENZİH).

Remziyye (Sembolizm). XIX. yüzyılın sonlarında, gerçekçilik akımının etkisiyle oluşan parnasizm hareketine tepki olarak Fransa'da doğan bir sanat akımı olup önce şiirde, sonra edebiyatın diğer dallarında ve diğer sanatlarda özellikle resimde ortaya çıkmıştır. Fransız şairi Jean Moreas, 1886'da *Le Figaro* gazetesinde yayımladığı "sembolizmin manifestosu" yazısıyla akımın adını ve esaslarını ilk defa ortaya koymuştur. Akımın doğmasında Charles Baudelaire, Paul Verlaine'nin şiir ve düşünceleri etkili olmuştur. Bu akıma göre şiir gerçeği değil onun insanda bıraktığı izleri ve etkiyi dile getirmelidir, çünkü insan evreni ve eşyayı olduğu gibi değil duyduğu ve hayal ettiği gibi yansıtır. Bu sebeple açık anlatım nesrin işidir. Şiir engin anlam ve çağrışımlar içeren muamma denizi gibi örtülü olmalıdır. Bu da kelime ve ifadelerin sözlük anlamlarının ötesinde sembolik mânalar çağrıştıracak şekilde kullanılmasıyla mümkün olmaktadır.

Arap edebiyatında remziyenin kökleri Beşşâr b. Bürd, Mütenebbî ve Ebû'l-Alâ el-Maarri'ye kadar uzanır. Bunların bazı şiirleri açık ve gerçekçi çizgide olmayıp sembolik anlamlar içerir. Çağdaş Arap şiirinde sembolizm Batı sembolizminin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Eserlerinde klasisizm, romantizm ve sembolizmi birleştiren Cibrân Halîl Cibrân, Lübnanlı tabip ve şair Edîb Mazhar ve üç divan sahibi Yûsuf Gassûb, İlyâ Ebû Mâdi, Saîd Akl, Nizâr el-Kabbânî, Bişr Fâris, Salâh Lebkî, Salâh el-Esîr, Yûsuf el-Hal, Ali Mahmûd Tâhâ, Sâlih Cevdet modern Arap şiirinde sembolizmin başlıca temsilcileridir. Sembolizmin tesiriyle modern şiir ve serbest şiir hareketine geçenler arasında Nâzîk el-Melâike, Bedr Şâkir es-Seyyâb, Salâh Abdüssabûr, Bülend el-Haydarî, Abdülvehhâb el-Beyyâtî, Halîl Hûrî görülür.

Türk edebiyatında remiz "telvîhât" başlığı altında incelenmiş ve bir sözü açıktan söylemek yerine onu hatırlatan başka ifadeler kullanarak meramı ifade etme biçimi olarak görülmüştür. Şiirde bir kelimenin yakın anlamı yerine herkes tarafından bilinen uzak anlamının çağrıştırılarak gizli bir dil veya anlam oluşturulması remiz sanatını doğurur. Tâhirülmevlevî buna, "Bir kısa bir uzun âdemle tarîkdaş oldum / Ârif anlar ki bu yolda nelere düş oldum" beytini örnek vermektedir ki (*Edebiyat Lügati*, s. 161) burada kısıdan maksat fitneçi, uzundan maksat ahmaktır. Remizde or-

taya konan anlam ilişkisi, toplumun tarih hafızasında veya gelenekte özel bir anlam kazanmış olan kelimelere dayanır ve duygu ile düşüncenin anlatımında çağrışım veya benzerlik yoluyla zikredilir. Daha ziyade soyut varlıkları bir gerçekten hareketle somut olanlarla karşılama imkânı sağlar. Divan ve tekke şiiri bu tür remizler bakımından hayli zengin bir mazmun dağarcığına sahiptir (söz = şarap veya âb-ı hayât, sevgili = sultan, dudak = gonca, gül ile bül-bül = sevilen ile seven vb.). Kinayeli sözlerde remizler sıkça yer alır (tilki = kurnaz, kaz = ahmak vb.), bu sebeple remiz için "gerçek anlamdan kinâî mânaya geçiş vasıtaları az ve işaret ettiği anlama delâleti gizli olan kinaye" de denilmiştir.

Türk kültüründe ebced rakamlarının toplamıyla ifade edilen kelimeler (özellikle küfür ve hiciv sözleri), Arap alfabesindeki bazı harflerin yazılış şekilleriyle ima edilen düşünceler (meselâ "âdem" kelimesinin yazılışında yer alan elif harfinin düz bir çizgi olarak kıyımı, boyu ikiye bükülmüş birini andıran dal harfinin rûkûu ve detop olmuş bir insanı andıran mîm harfinin secde halini ifade etmekle âdem olabilmek için namazın şart oluşuna işaret ettikleri düşünülür), hatta yapay bir dil olarak ortaya çıkan Bâlibîlen dilindeki sesler de birer remiz unsuru olarak gösterilebilir. Remzin bir edebiyat sanatı şeklinde kullanılması hayli yaygındır. Fuzûlî'nin, "Şu gamlar kim benim vardır bâîrin başına konsa / Çıkar kâfir cehennemden güler ehl-i azâb oynar (Benim çektiğim şu gamlar eğer bir devenin başına konulsaydı [deve o acıya dayanamaz, zayıflar, inceler ve nihayet iğne deliğinden geçecek derecelere gelirdi de] bu vesileyle kâfirler cehennemden çıkar, azap ehli sevinçten gü-lüp oynamaya başladılar) beytinde, "Deve iğnenin deliğinden geçmedikçe kâfirler cennete giremez" âyetinin (el-A'râf 7/40) remiz yoluyla zikredilmesi remzin bir edebiyat sanatı olarak zarif bir örneğidir.

XIX. yüzyılda Fransa'da sembolizm adıyla ortaya çıkan sanat aslında "remzin bütün bir esere uygulanması" şeklinde tanımlanmaya müsaittir. Bu edebiyat akımı Türk edebiyatını da derinden etkilemiş ve özellikle duygusal hayatın açıklanmasında şair ve yazarlara yeni imkânlar sunmuştur. Simgelerle yüklü bir dilin ör-tülü imalatıyla bazı kişisel izlenimler, ruh halleri, sezgiler, karmaşık düşünceler ve özellikle soyutla somut arasındaki bağlantının daha kolay anlatılmasına kapı aralayan sembolizm Türk edebiyatında Cenab Şahabeddin, Ahmed Hâşim, Ahmet Ham-

di Tanpınar ve Ahmet Muhip Dıranas gibi şairler tarafından benimsenip uygulanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû's-Serh, *Kitâbu'r-Rumûz* (nşr. S. M. Hüseyin, *MMLAdm.*, IX [1931] içinde), s. 641-642, 644-646; İbn Vehb, *el-Burhân fî vücûhi'l-beyân* (nşr. Ahmed Matlûb – Hadîce el-Hadîsî), Bağdad 1387/1967, s. 137-138; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ahmet Vanlıoğlu), İstanbul 2005, I, 300; Hâtîmî, *Hilyetü'l-muḥâḍara* (nşr. Ca'fer el-Kettânî), Bağdad 1979, I, 139; İbn Vahşiyye, *Şevku'l-müstehâm fî ma'rifeti rumûzi'l-aḳlâm* (nşr. J. E. von Hammer-Purgstall), London 1806, s. 91-92; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbu's-Sînâ'ateyn* (nşr. M. Müfîd Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 407; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Ulme* (nşr. Muhammed Karzân), Beyrut 1408/1988, I, 519-521; Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâ'ilü'l-i'câz* (nşr. M. Reşîd Rızâ), Kahire 1372, s. 237; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Cürçânî, *el-Müntehab min kinâyâtü'l-üdeba'* ve *işârâtü'l-bülegâ'*, Beyrut 1405/1984, s. 94-110; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecûd v.dğr.), Riyad 1418/1998, I, 213; V, 102-103, 601-602; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm* (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983, s. 411-412; Muhammed b. Abdülâzîz el-Idrîsî, *Envâru 'ulûvvi'l-ecrâm fî'l-keşf 'an esrâri'l-ehrâm* (nşr. U. Haarmann), Beyrouth 1991, s. 36, 61, 141; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IX, 249-251; Ebû Muhammed Kâsım es-Sicilmâsî, *el-Menze'u'l-bedî' fî tecnisî esâlibi'l-bedî'* (nşr. Allâl el-Gâzî), Rabat 1401/1980, s. 269; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'* (nşr. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed), Dimaşk 1422/2001, II, 36-37; Manastırlı Mehmed Rifât, *Mecâmîu'l-edeb*, İstanbul 1308, s. 378-379; P. Kraus, *Jâbir İbn Hayyân*, Le Caire 1942, s. 32-33, 48, 274, 281; M. Ahmed Halefullah, *el-Fennü'l-kaşâşî fî'l-Kur'ân*, Kahire 1950, s. 175; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973, s. 161; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *İlmü'l-beyân*, Kahire 1408/1987, s. 262-263; Muhammed Hamidullah, "İslâm'da Sembolik Anlatım" (trc. Sadık Kılıç), *İslâm'da Sembolik Dil*, İstanbul 1995, s. 217-231; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muştalâḥâtü'l-belâğüyye ve teḫavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 498-499; Bahaeddin Sağlam, *Kur'an'ın Evrenselligi: Kur'an Sembollerinin Dili*, İstanbul 1997, s. 321-322; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 133; A. J. Arberry, "Two Rare Manuscripts", *JAL*, I (1970), s. 109-110; W. P. Heinrichs, "Ramz", *El²* (Fr.), VIII, 440-442; İlhan Kutluer – Hasan Kâtiipoğlu, "Hay b. Yakzân", *DİA*, XVI, 551, 552; Mahmut Erol Kılıç, "Hermes", a.e., XVII, 29.

İSMAİL DURMUŞ

□ TASAVVUF İlk sûfler remiz kelimesini "bir mânayı, bir düşünce ve duyguyu üstü kapalı bir şekilde ifade etme" anlamına gelen işaret terimiyle eş anlamlı olarak kullanmışlardır. Remzi işaret ve ima ile birlikte fark gözeterek bir tasavvuf terimine dönüştüren ilk sûfi olan Ebû Nasr es-Serrâc (ö. 378/988) remzi "sözün zâhîrinin altında yatan, ehlinden başkasının anlayamadığı gizli mâna" şeklinde tanım-